Leif Zern

Το ΑΒΓ της αναμονής

Πάντα μου λείπεις

Ο Φόσσε στα δύο πρώτα του θεατρικά έργα δίνει την εντύπωση ότι οι ήρωές του δραπετεύουν συνεχώς από τον κόσμο των ανθρώπων. Δεν είναι ποτέ σπίτι, είναι πάντα στο δρόμο για κάπου. Στο έργο *Και δεν θα χωρίσουμε ποτέ,* μια γυναίκα πηγαινοέρχεται στο διαμέρισμά της μόνη, περιμένοντας κάποιον άνδρα, που, όπως φαίνεται, την έχει εγκαταλείψει. Όταν όμως αυτός ο άνδρας εμφανίζεται - προς μεγάλη μας έκπληξη - στη σκηνή και λέει τη φράση «ήταν δύσκολη μέρα», ο συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί ότι εκεί έξω υπάρχει μια κοινωνία που σφύζει από ζωή. Μια κοινωνία της εργασίας αλλά και της χαλάρωσης. Το φαγητό βρίσκεται σερβιρισμένο στο τραπέζι, όπως θα συνέβαινε σε κάθε ρεαλιστική θεατρική παράσταση. Αλλά η εντύπωση αυτή γρήγορα υποχωρεί, καθώς οι πρωταγωνιστές μιλάνε μεταξύ τους ακροβατώντας πάνω σ' ένα τεράστιο χάσμα χώρου και χρόνου... όταν ξαφνικά ο άνδρας εξαφανίζεται και πάλι. Είναι παντρεμένοι ή χωρισμένοι; Όλα αυτά τα θυμάται η γυναίκα; Ή μήπως διαδραματίζονται στο παρόν;

Κάθε φράση τους είναι ένα φτεροκόπημα ανάμεσα σε δύο χρονικές στιγμές και, καθώς προχωρεί ο διάλογος, ενδείξεις αντιφατικές έρχονται να υπονομεύσουν αυτό που έχει βιωθεί μέσα στο χρόνο. Τη δυνατότητα να υπάρχει μια στιγμή, ένα τώρα στη ζωή των ανθρώπων, ένα σημείο αναφοράς όπου θα μπορούσε κανείς να είναι πιο αληθινός με τον εαυτό του.

Αλλά δεν είμαι μόνη
Ποτέ δεν ήμουν μόνη
Φαντάζομαι πως ήμουν πάντα μόνη

Αυτές τις παράδοξες φράσεις τις λέει η μοναχική και εγκαταλειμμένη γυναίκα του έργου, που χαμογελώντας κοιτάζει τον άνδρα - ο οποίος, όμως, σύμφωνα με τις σκηνικές οδηγίες, «δεν είναι εκεί». Κι αυτό συμβαίνει λίγο πριν αυτή ακουμπήσει «με το κεφάλι της δήθεν στα γόνατά του» και με τρυφερές λέξεις αρχίσει να ερωτοτροπεί με τον απόντα.

Και φαντάζομαι σου 'λειψε το κορίτσι σου
Είναι πολύ αξιαγάπητη, δεν είναι
Και σου 'λειψε το κορίτσι σου
Το ξέρω αυτό στα σίγουρα
Σηκώνει το κεφάλι της, μοιάζει να χαϊδεύει το μάγουλό του, του χαμογελά
Καλό μου αγόρι
Μου 'λειψες

Και αμέσως μετά βλέπουμε τον άνδρα να έρχεται από την πόρτα της κουζίνας και να της λέει: «Τώρα όμως είμαι εδώ». Εκείνη ευτυχισμένη απαντά: «Ναι τώρα είσαι εδώ» και ξαφνικά, φαινομενικά αδικαιολόγητα, κατευθύνεται προς το παράθυρο, κάνει στροφή και συνεχίζει «απεγνωσμένα» τον μονόλογο της, σύμφωνα πάντα με τις σκηνικές οδηγίες:

Δεν μπορεί να φύγει
Σίγουρα πρέπει να γυρίσει
Δεν γίνεται να φύγει
Πρέπει σίγουρα να 'ρθει όπου να 'ναι
Δεν μπορεί να με αφήσει έτσι
Μου λείπει τόσο πολύ

Πώς να εκλάβει κανείς όλες αυτές τις αντιφατικές μεταξύ τους φράσεις; Είναι η φυσική παρουσία του άνδρα πάνω στη σκηνή πραγματική ή είναι μόνον ένα είδωλο, πλάσμα της φαντασίας της εγκαταλειμμένης γυναίκας; Μήπως το έργο είναι απλώς ένα ζωντανό όνειρο; Και ο άνδρας που εκείνη ονειρεύεται; Όταν ο άνδρας εμφανίζεται στη δεύτερη πράξη του έργου πάνω στη σκηνή μαζί με μια νεαρή κοπέλα (το κορίτσι, όπως ονομάζεται στη διανομή του έργου), ο θεατής εύκολα μπορεί να βγάλει το συμπέρασμα ότι το κορίτσι έχει ήδη πάρει τη θέση της γυναίκας και πρόκειται μάλιστα να μετακομίσει στο διαμέρισμά της. Τους ακούμε που συζητούν πριν μπουν στο δωμάτιο, ενώ η γυναίκα βρίσκεται ακόμα πάνω στη σκηνή. Το κορίτσι μοιάζει να αμφιβάλλει αν έχει το δικαίωμα να είναι εκεί: «Θα φύγω αν δεν έρθεις».

Το έργο μέχρι στιγμής, θα μπορούσε να ειδωθεί ως ένα δράμα ζηλοτυπίας, που εκτυλίσσεται στα όρια μεταξύ ονείρου και πραγματικότητας. Με τη γυναίκα να αποτελεί τη συνείδηση του έργου και τους άλλους δύο «περσόνες» στο πεδίο της εσωτερικής της σκηνής: ο άνδρας που εξαφανίζεται με μια άλλη, οι σκέψεις που ζητούν παρηγοριά και λήθη, όλα μαζί σε μια ενιαία ροή από ονειροπολήσεις, θρύψαλα αναμνήσεων, στα οποία οι άνθρωποι εξαφανίζονται, εμφανίζονται για να εξαφανιστούν και πάλι. Σα να μπορούσαν οι διαφορετικές φάσεις μιας ζωής να επιμηκυνθούν για να διασταυρωθούν μεταξύ τους πάνω στη σκηνή - τη στιγμή εκείνη που οι θεατές γίνονται μάρτυρες των όσων διαδραματίζονται: τότε, τώρα, μετά, ένα συνεχές χωρίς όρια.

Στην περίπτωση μιας τέτοιας ανάγνωσης, η γυναίκα θα μπορούσε να είναι πρωταγωνίστρια του έργου και υποκείμενό του συγχρόνως. Το ίδιο σπαραχτικά μόνη στην αρχή όπως και στο τέλος του, με το ένα μάτι να κοιτάζει ευθεία μπροστά εμάς τους θεατές, και την ίδια στιγμή, εντελώς ξαφνικά, να στρέφεται προς τη γωνία του άδειου καναπέ και χαμογελώντας γλυκά να λέει:

Είσαι εδώ
Παύση. Ένα χαμόγελο σκεπάζει όλο το πρόσωπό της
Ναι εδώ είσαι
Είσαι πράγματι εδώ
Κάθεσαι εδώ τώρα

Αλλά το έργο είναι πολύ πιο πρωτότυπο από αυτό. Παρόλο που φαινομενικά μιλάει για οράματα που παίρνουν συγκεκριμένες μορφές πάνω στη σκηνή, εντούτοις μόνο εν μέρει είναι ονειρόδραμα. Τα δύο πρόσωπα του έργου, ο άντρας και το κορίτσι, είναι φαντασιώσεις στο κεφάλι της ονειρευόμενης, ελεύθεροι να περάσουν, χάρη στη θεατρική λογική, τους τοίχους και τις εποχές. Ο Φόσσε δεν υπήρξε ποτέ ξένος προς τη μοντέρνα παράδοση του ονειροδράματος. Που ξεκινάει με τον ώριμο Στρίντμπεργκ και τους Συμβολιστές.

Όταν στη δραματουργία του Φόσσε ζωντανοί διαπλέκουν τις ατάκες τους με τους νεκρούς, εύκολα μπορεί κανείς να πιστέψει πως ο Φόσσε στοχεύει στη διάλυση του χώρου και του χρόνου. Διάλυση που, όπως αναφέρει ο Στρίντμπεργκ μιλώντας για το θεατρικό του έργο *Ένα ονειρόδραμα*, του επιτρέπει να μιμηθεί την ασυνάρτητη αλλά φαινομενικά λογική μορφή του ονείρου.

Ο ίδιος ο Φόσσε μας υποβάλλει μια τέτοια ιδέα, όταν ονομάζει ένα από τα θεατρικά του έργα *Φθινοπωρινό όνειρο,* έργο που από πολλές απόψεις απηχεί τη θέση του Στρίντμπεργκ: «Χώρος και χρόνος δεν υπάρχει. Είναι η ψευδαίσθηση που

υφαίνει καινούργια μοτίβα, πάνω σε μια φευγαλέα στιγμή της πραγματικότητας - ένα ανακάτεμα από μνήμες, βιώματα, επινοήσεις, παραλογισμούς και αυτοσχεδιασμούς».

Όλα αυτά θα μπορούσαν να είναι μια περιγραφή του έργου του *Φθινοπωρινό όνειρο,* όπου η σύνδεση και η εναλλαγή πολλαπλών χρονικών επιπέδων είναι δύσκολο να προσδιορισθούν. Ξαφνικά η δράση μιας σκηνής γλιστράει πέρα από ένα χρονικό όριο. Ήδη στο έργο *Και δεν θα χωρίσουμε ποτέ* το θέμα του χρόνου μπαίνει σε κίνηση. Την έννοια όμως του «ονειροδράματος» πρέπει κανείς να την προσέξει πολύ και να την χειριστεί με διακριτικότητα, γιατί η υπερβολική της χρήση της έχει αφαιρέσει μεγάλο μέρος από την ακρίβειά της.

Στη φιλοσοφία του Στρίντμπεργκ, τη χρωματισμένη με βουδιστικά χρώματα, είναι πάντα κάποιος που ονειρεύεται τις ζωές μας. Μας κρατά εκεί αιχμάλωτους μέχρι να ξυπνήσει. Μια «συνείδηση βρίσκεται πάνω απ' όλα όσα συμβαίνουν» και είναι η συνείδηση εκείνου που ονειρεύεται. Στον Φόσσε υπάρχει μια αντίστοιχη ιδέα περί αφύπνισης και αιχμαλωσίας, μόνο που στην περίπτωσή του απουσιάζει το χάσμα μεταξύ ονείρου και πραγματικότητας, κάτι που εμφανίστηκε μετά τον Στρίντμπεργκ στο ρεπερτόριο του μοντέρνου θεάτρου. Ό,τι παραμένει σήμερα από την έννοια του ονειροδράματος είναι κάποια στερεότυπα. Αυτά όμως δεν φαίνεται να απασχολούν τον Φόσσε.

Στις κωμωδίες του Σαίξπηρ αργά ή γρήγορα όλοι ξυπνάνε, ύστερα από την παραμονή τους στη χώρα του ονείρου, όπου οι άνθρωποι ζουν μια ζωή χωρίς ευθύνες. «Είδα ένα όνειρο - μπορεί να χάσει κανείς το νου του για να ειπεί τι όνειρο ήτανε» λέει ο Στημόνης στο *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας*. Ο Δημήτρης, ένας από τους ερωτευμένους νέους, εκφράζει το ίδιο συναίσθημα όταν νυσταγμένος σηκώνεται και λέει: «Είμαστε σίγουροι πως έχουμε ξυπνήσει; Ακόμα, λέω, κοιμόμαστε κι ονειρευόμαστε.»

Το ενδιαφέρον του Σαίξπηρ για τα όνειρα πηγάζει από το γεγονός ότι αυτός έζησε στη μεταβατική περίοδο που είδε το μοντέρνο εγώ να γεννιέται και να βιώνει την πρώτη του κρίση. Πώς μπορούμε να ξέρουμε ότι είμαστε ξύπνιοι και δεν ονειρευόμαστε; Τα έργα του είναι γεμάτα ερωτήματα για τη μαρτυρία των αισθήσεων. Όραση και ακοή είναι εύθραυστες πηγές γνώσης, όπως μαρτυρεί και η Ερμία:

Σα να τα βλέπω χωριστά με κάθε μάτι
και φαίνεται το κάθε τι διπλό (ΣΗΜΕΙΩΣΗ)

Υπάρχει κάτι ελκυστικό σ' αυτή τη διπλή όραση, όπου η αναμονή στο σκοτάδι και το ασυνείδητο μπορούν να αυξήσουν την αίσθηση της ζωής. Η Ερμία ξυπνάει στην αυγή του μοντερνισμού. Πράγμα που συμβαίνει με τον Φόσσε πολύ αργότερα. Στην περίπτωσή του, το όνειρο δεν είναι μια μεταφορική έννοια της ζωής. Αυτό που στον Φόσσε μοιάζει με όνειρο μιλάει αντίθετα για τη διάλυση του παρόντος, καθώς αφήνει τα διάφορα χρονικά επίπεδα να γλιστρήσουν το ένα μέσα στο άλλο. Τον απασχολεί περισσότερο ο ύπνος παρά το όνειρο. Τα δικά του πρόσωπα βρίσκονται σ' ένα στάδιο ύπνου ή είναι κουρασμένα, ένα στάδιο πριν την τελική εγκατάλειψη.

Ο ύπνος αποτελεί βασικό θέμα στο έργο του Φόσσε: είναι ο αδελφός του θανάτου.

Αλλά ας επιστρέψουμε στο έργο *Και δεν θα χωρίσουμε ποτέ* και στην εγκαταλειμμένη γυναίκα για να διευκρινίσουμε τη θέση της στο έργο. Το έργο, βέβαια, αρχίζει και τελειώνει με ένα δικό της μονόλογο. Ο άνδρας και το κορίτσι συγκριτικά με αυτήν έχουν μια πιο αβέβαιη σχέση με την πραγματικότητα. Εάν τους δούμε σαν κομπάρσους στο μυαλό της γυναίκας, η υπόθεση εκτυλίσσεται ομαλά ως μια χρονική σειρά γεγονότων. Εκείνη βρίσκεται στο «τώρα» της υπόθεσης και φαντάζεται τι συνέβη «τότε» και τι θα μπορούσε να συμβεί «μετά». Εάν όμως εμβαθύνουμε περισσότερο στη δομή του κειμένου, θα δούμε να εμφανίζεται ένα άλλο πολύ πιο ενδιαφέρον σχήμα. Στο έργο του Φόσσε η γυναίκα δεν είναι η μόνη που περιμένει κάποιον να έρθει. Αυτό που σιγά-σιγά αντιλαμβανόμαστε είναι πως και οι τρεις περιμένουν τον Άλλον, σ' αυτή την ουδέτερη ζώνη ανάμεσα στο να είσαι σπίτι, να φεύγεις, να αποχαιρετάς, να επιστρέφεις. Όλοι φοβούνται την εγκατάλειψη. Όλοι είναι το ίδιο αβέβαιοι και ανασφαλείς για το πού βρίσκονται μέσα στους κινούμενους άξονες του χώρου και του χρόνου. Αυτό που πάνω απ' όλα πετυχαίνουν είναι να μας κάνουν να νιώσουμε ανασφαλείς. Ποιος περιμένει ποιον σ' αυτό το δράμα;

Ο άνδρας αγανακτισμένος λέει στο κορίτσι πως οδήγησε «με βροχή και χιονόνερο», περπάτησε «πάνω κάτω το δρόμο», «χτυπούσα την πόρτα σου» για να τη συναντήσει - και συνεχώς φοβάται πως εκείνη ήταν μαζί με κάποιον άλλο άντρα.

Εάν λοιπόν η γυναίκα ζηλεύει και βρίσκεται σε κατάσταση αναμονής, το ίδιο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε και για τον άντρα, που μοιάζει να κλέβει τα δικά της επικριτικά λόγια, όταν λέει στο κορίτσι: «Περίμενα και περίμενα» και συμπληρώνει:

Ήσουν μ' εκείνον
όταν ήρθες τελικά
Ήρθα σε σένα κι εσύ ήσουν μ' εκείνον
Με απελπισία
Γιατί έπρεπε να είσαι

Στην πραγματικότητα η σημασία αυτής της φράσης είναι ότι ποτέ κανείς δεν μπορεί να εγκαταλείψει αυτό που υπήρξε κάποτε. Το παρελθόν είναι κολλημένο πάνω στο κορίτσι, που κουβαλάει μαζί του όλη την προηγούμενη ζωή του. «Φοβάμαι λιγάκι» την ακούμε να λέει για πρώτη φορά από τα παρασκήνια. Την ίδια στιγμή ο άνδρας και η γυναίκα εξακολουθούν να ζουν ο ένας μέσα στον άλλον παρόλο που είναι χωρισμένοι.

Αυτή η νευρικότητα, αυτές οι εναλλαγές μεταξύ παρουσίας και απουσίας, αναπαράγονται συνεχώς μέσα στις ανθρώπινες σχέσεις, ροκανίζοντας το παρόν αλλά και το μέλλον τους. Όλοι επαναλαμβάνουν τα λόγια των άλλων. Σύντομα και το κορίτσι αφήνεται σ' αυτό το ΑΒΓ, το αλφάβητο της αναμονής.

Δεν πίστευα πως ερχόσουν
Σκέφτηκα νομίζω
Ήταν απλώς κάτι που είπες
είπες απλώς πως θα 'ρχόσουν
Δεν πίστευα πως ερχόσουν

Είναι ώρα, λοιπόν, να εγκαταλείψουμε την άποψη πως η μοναχική γυναίκα είναι το υποκείμενο του έργου. Το έργο *Και δεν θα χωρίσουμε ποτέ* είναι εν μέρει μόνο ένα έργο για τη ζηλοτυπία, τη μοναξιά και τα διάφορα ξόρκια παρηγοριάς - κι αυτό γιατί ο ρόλος της γυναίκας, μολονότι είναι ουσιαστικά ένας μονόλογος, καταφέρνει ωστόσο να ρέει μέσα στους άλλους ως μια κοινή εμπειρία. Ακούστε πώς πλέκονται οι ατάκες του έργου:

Σίγουρα πρέπει να 'ρθει όπου να 'ναι
...
Αλλά δεν ήρθες
.
Δεν πρέπει να 'ρθει
...
Πάντα μου λείπεις

...
Τι πρέπει να περιμένει κανείς
...
Πρέπει να έρθεις τώρα
...
Πρέπει να με περιμένεις
...
Μπορώ να περιμένω
...
Σε παρακαλώ έλα

Ποιος είναι αυτός που μιλάει εδώ; Είναι και οι τρεις: τα λόγια του ενός ηχούνε σαν αντίλαλος των λόγων του άλλου. Ο Α περιμένει τον Β, που περιμένει τον Γ, που περιμένει τον Β, που περιμένει τον... Η γνώση, που απελευθερώνεται σαν μουσικό μοτίβο, από αυτή την χωρίς αρχή και τέλος ακολουθία, εκφράζεται στο τέλος του έργου με μια φράση που εμείς τη θεωρούμε κλειδί για την κατανόησή του: «και η ζωή είναι αναμονή».

Οι άνθρωποι κάθονται στα δωμάτιά τους
κάθονται στα σπίτια τους
κάθονται εκεί περιμένοντας
ανάμεσα στα πράγματά τους
στην ασφάλεια που δίνουν τα πράγματα
κάθονται και περιμένουν
στα σπίτια κάτω απ' τον ουρανό
κάθονται εκεί και περιμένουν
στα δωμάτια
στα σπίτια
ανάμεσα στα πράγματά τους
ζούνε περιμένοντας
κι ύστερα δεν περιμένουν πια

Και τότε μένουν τα πράγματα

Η φράση αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει την προμετωπίδα για όλα όσα έχει γράψει ο Φόσσε για το θέατρο. Αν στο έργο *Και δεν θα χωρίσουμε ποτέ* υπάρχει ένας βασικός πρωταγωνιστής, αυτός δεν είναι η μοναχική γυναίκα, αλλά ο χρόνος. *Και η ζωή βέβαια είναι μια αναμονή*. Όχι αναμονή για κάτι συγκεκριμένο. Αλλά η αναμονή ως φαινόμενο υπαρξιακό. Το να ζεις, κατ' ουσίαν, δεν είναι τίποτα άλλο από το να περιμένεις... Μετέωρος ανάμεσα σε παρελθόν και μέλλον, σ' ένα παρόν που δεν μπορείς να το ελέγξεις.

Το ότι χώρος και χρόνος συμπλέουν με τον κόσμο του Φόσσε, επιβεβαιώνεται με τον πιο αποκαλυπτικό τρόπο από την τελευταία φράση του κοριτσιού, όταν βγαίνοντας απ' την σκηνή την ακούμε να λέει πίσω από την πόρτα της εισόδου: «Σε παρακαλώ έλα». Το κορίτσι κάνει ακριβώς ό,τι κάνουν και οι άλλοι σ' αυτό το έργο: περιμένει. Στο κατώφλι για κάτι άλλο...

Απόδοση **Thomas Thomell**, **Χριστίνα Καρκαλή**
Αθήνα, **Δεκέμβριος 2007**

Το κείμενο είναι το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Vantans ABC» από το βιβλίο του Σουηδού θεατρολόγου **Leif Zern**, *Det lysande morkret: Jon Fosses dramatik (Το σκοτάδι που φωτίζει: τα θεατρικά έργα του Γιον Φόσσε)*, Nordstedts, Στοκχόλμη, 2006, σσ. 25-35.
* Η μετάφραση των αποσπασμάτων του έργου του Σαίξπηρ *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* είναι του Βασίλη Ρώτα.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ :
Η μετάφραση των αποσπασμάτων του έργου του **Σαίξπηρ** *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* είναι του Βασίλη Ρώτα.